

БУДІВЕЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ТА КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕДЕННЯ СТІН СЕЛЯНСЬКОГО ЖИТЛА НА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто основні будівельні матеріали та конструктивні особливості, що використовувалися для зведення стін в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Розкрито генетичний зв'язок будівництва житла з традиційним періодом, простежено його подальший розвиток. На основі значної кількості польових матеріалів досліджено низку важливих питань, що стосуються будівництва стін народного житла.

Ключові слова: Волинське Полісся, народне будівництво, зруб, деревина, каркас, цегла, піноблоки, будівельні матеріали.

Традиційно на території Волинського Полісся основним будівельним матеріалом, з якого виготовлялися всі конструктивні елементи житла, була деревина. Це пов'язано поширеністю даного будівельного матеріалу на території зазначеного регіону. Фундамент, стіни, вікна, двері, дах, часто навіть покрівля виготовлялися з дерева¹. Через своєрідні фізико-механічні властивості деревина потребувала застосування до неї певних конструктивно-технологічних прийомів, які в свою чергу мають певні регіональні особливості.

Розвиток житлового будівництва в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття має безпосередній зв'язок з традиційним періодом, особливо в питанні техніки зведення стін, які становлять основу будинку. На території Волинського Полісся житло завжди споруджувалося в зруб. Дана тенденція продовжувалася до 1980-х років, адже в цей період саме деревина було переважаючим будівельним матеріалом для зведення стін. Основною породою, з якої споруджували стіни, була і залишається сосна, частково застосовувалася ялина: «Сосна, бо в нас сосна тут. Ну і вже в 60-ті роки стали на ліс їздити, заробляти, то була попадала йолка»². Лише перший вінець – підвали (пудошви, пудвали), який безпосередньо контактував із ґрунтом частіше за все робили з дуба як твердішого та міцнішого дерева: «Дубови, пудошви дубови»³.

Аби уберегти зруб від швидкого просідання в землю, в якості фундаменту використовували дубові чи смолисті соснові колоди – палі («штемпелі», «штандари») довжиною не більше метра, які підкладали по кутах та по периметру зрубу: «Нє, ше на палєх диривлєних. Вона строяна знаїш коли - в підисятим роци, в підисят першому»⁴. Часто на палях відразу зруб не встановлювали, а зводили його на простих підкладах. Лише після завершення виведення стін його зафіксували на штандарах: «Зразу на палі й ни ставили, просто на пудклади клали, щоб ривно було, а послє вже палі закопували. Як зруба зроблять полностью, тоді тико підкопували»⁵.

Фундаменти під зруб розпочали заливати лише в кінці 1960-х – на початку 1970-х років, коли став доступним цемент, адже до цього його не вистачало для потреб населення: «Та дєсь

до 60-х років ставили (на палях – Г. К.), більш стало цементу... Як стали коровники ставити в колхози, то вже... А коровники 71-й, 2-й, 5-й роки. Ранчи цементу ни колгос не міг купити, ни люди, бо його не було»⁶. Часто хати, які були споруджені на палях, з часом підмуровували цеглою та підливали цементом: «Так, на стовпах, а потом пудмуровував. Пудмуровував, де кірпіч положив, де цемент»⁷. Дерев'яний зруб хати був відносно легким, тому не вимагав заливання глибокого та масивного фундаменту. Зазвичай їх просто підливали чи підмуровували: «На дерев'яних штимпалях, то вже потім фундамент підливали. Під дерев'яну хату бачте і не треба дуже фундаменту, так підлили і все»⁸.

Часто фундамент був не суцільним, а замість дерев'яних штандартів виливали з цементу і каміння бетонні брили та підкладали під підвалини: «Ні, на фундаминт. Вин брав таке блоки на фундаминт, трохи заливали в землю щебня, каміння, збирали по полю. А тоді вин так виклав тії блоки і на тії блоки клали підошви»⁹. Між фундаментом та підвалиною почали вкладали гідроізоляцію з руберойду та смоли, що покращувало санітарно-гігієнічні норми житла та продовжувало вік зрубу: «Ну як, ну тож на фундамент ізоляція, рубироїд кладеться і все»¹⁰.

Традиційно населення Волинського Полісся обробляло деревину для спорудження зрубів за допомогою розколювання чи обтісування (пізніше розпилювання). Селяни виготовляли напівколоди, бруски, ширина яких не перевищувала товщину більше ніж в 1,5 рази, чи дошко-подібні пластини (різниця між шириною та товщиною в 2–4 рази)¹¹. Хоча варто зазначити, що на півночі регіону ще на початку ХХ століття подекуди зустрічалися житла, збудовані з круглого очищеного від кори дерева¹².

В другій половині ХХ століття основним будівельним лісоматеріалом для зведення стіни був брус. До кінця 1960-х років практикували ручну обробку колоди для бруса (так зване трачування – розпилення колоди ручною пілкою-трачівкою). Тому часто брус був не ідеальної прямокутної форми, маючи лише один ідеальний гладкий бік поверхні, який, зазвичай, був орієнтований в середину житла: «В нас з кругляків не будували, тико з бруса. Тоді ше тико ризали як ми кажимо – трачували, то хоч пополам розризати...»¹³. Опукла частина напівколоди, як правило, оброблялася і виходила на зовні. Якщо півколода була занадто товстою, то зайву частину відрізали чи обтісували, залишаючи серцевину стовбура. Для складання зрубу в другій половині ХХ століття найчастіше заготовляли брус товщиною 10–12 сантиметрів: «Надвир. Якшо товсте дерево, то ше одпилювали – опилки як ми звемо. Там дванацять сантиметрув, десіть шоб був обрус товщиною. Шоб такі тепла стина була»¹⁴. Ширина та довжина його залежали від розмірів колоди. З появою перших лісопилок («пілорам») в кінці 1960-х років брус обпилювали з двох боків. Інші два обтесувалися майстрами вже безпосередньо в процесі вкладання його в зруб відштовхуючись від необхідної ширини: «Смотря якого. Там поризав на бруса, а вже тута майстри як ім там треба було обтесували, шнура натягували і обтесували»¹⁵.

Вінці зрубу на кутах з'єднувалися в «замок». На теренах Волинського Полісся ще в першій половині ХХ століття були поширені варіації простих одно- та двосторонніх замків з простою чи овальною врубкою. Такі замки могли забезпечити надійне з'єднання стін лише за наявності випусків кінців брусів (так званий «вугол з залишком»)¹⁶. Такий тип є не достатньо надійним і рідше використовувався для зведення стін житлового приміщення.

Натомість, частіше при зведенні житла в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття використовувався замок із прихованими зубами – «канюками». Улаштування потайних зубів характерне як для «вуглів з залишком» і чистих кутових з'єднань, так і для врубки типу «риб'ячий хвіст» (народна назва «ластівка») і простих прямокутних одно- та двосторонніх замків¹⁷. В та-

кому замку в одному брусі вінця (повздожньому) влаштовували палець товщиною 3 сантиметри, а в іншому – перпендикулярному (поперечному), вибирали гніздо такої ж ширини. При складанні в зруб палець заходив у гніздо, покращуючи міцність та теплозбережність кутового з'єднання. Ось як описує влаштування даного принципу врубки один із респондентів: «Ласточка робиться, ше робляться пази. От брус буди, угол робиться отак ласточкою, от іде, потім отут рибиться паз сантиметрів три шириною і глибиною сантиметри три, три з половиною, ото буди паз. А в другому бруси, який ітими напроти, так само ласточка, тико тут робиться з краю, до ласточки, часть вирізається, а отой хвостик шо остається, то він вже заходить в отой паз»¹⁸. В наступному вінці розташування зуба та гнізда змінювалося. Таке чередування застосовувалося по всій висоті зрубу, що робило його ще міцнішим та запобігало розповзанню.

Більш якісним прийомом з'єднання брусів на кутах вважається «французький замок» або «замок на два пальці». Ось як описує влаштування останнього один із респондентів: «Ну як французький, заризаїться збоку... Корочи палиць виходить посередині, в тому палиць, а в тому гніздо. В том бруси заризаїться паз, а тут на торцу робиться такий палиць на угольнік, все робиться пуд угольнік. Там три сантиметри його, все пуд угольнік. І він, той брус якщо він стоїть ребром значить тако, то з теї сторони видовбуїм і з теї, а то вроді буди палиць. І той палиць заходить в отой прорез. І в повздожньому і в поперечному робився паз, в обох те саме. І воно так сходиться, шо те сюди входить. А я знаю, чоґо його так звать. Бо є пальци боковії, шо вин з боку тико один. То я свининця свого робив, то заризав, і вин один іде тико»¹⁹. Р. Радович, спираючись на власні польові дослідження, вважає, що такі кутові з'єднання поширилися на території регіону після Першої світової війни²⁰.

Аби забезпечити кращу міцність стіни, вінці зрубу по всій довжині бруса скріплювали між собою за допомогою «диблів (тиблів)» – дерев'яних круглих дубових кілочків товщиною 3 сантиметри, загострених з обох боків: «...вертять дирки, бють тибли і у тий верхній диривини одмічають уривком і тоді вертять у верхній деревині дирки. І щоб вона совпадала на тибли наложити і тоді набивають...»²¹. Вбивалися вони приблизно на відстані 1–1,2 метри один від одного. Лише від кута зрубу диблі встановлювали на відстані в межах 20 сантиметрів: «Од вугла 20 сантиметрів, а дальше там через метр, метр двацять, залежності від того, який простенок»²². Вінці зрубу між собою збивали за допомогою народного інструмента «шлеги» – масивного дерев'яного молотка: «І накладали другу диривину на верх і шлеґою. Таке поліно велике»²³.

Для кращого прилягання вінців зрубу один до одного «збирали драч». Це технологія, яка забезпечувала ідентичність горизонтальної поверхні сусідніх брусів: «То називається драчовали. Драч то був. Там в мине ше й доси є, я сам зробив, похоже на циркуль, тільки одна сторона карандаш влазить, а ця сторона довшая. По тий прийнятий диривини тягних, карандаш одписує по верхній і вже бачиш де ближчи. І воно буде точно пудходити туди»²⁴.

Простінки у зрубному будинку зводилися також з бруса. Єдиною відмінністю перестінків при влаштуванні внутрішніх міжкімнатних перегородок було те, що для них використовувався тонший брус – 8–10 сантиметрів: «...в хати пиригородкі диривяни, то там восьморка брус»²⁵. Зводили їх разом з вінцями зовнішніх стін. Торці перегородок обробляли у формі прямого чи з косиною пальця завтовшки 5 сантиметрів. У головній стіни прорізували аналогічний паз: «То пиригородки зразу робиться і коробка і в сиредині. Положив диривину кругом і зразу в сиредині... Іде зразу прямо, а потом так як ласточиним хвостом вирізали»²⁶. Інколи для надійності та міцності, приблизно через один та два метри висоти від фундаменту два бруси простінка випускали з залишком, наскрізь прорізуючи головні стіни.

Зрубна техніка зведення будинків з дерев'яного бруса була поширена на території Волинського Полісся до кінця 1980-х років. Відхід дів такого конструктивного прийому був пов'язаний з кількома причинами: «Ну уже років 20 назад. Щитай до 90-х років ще люди будували дерев'яні хати, до середини 80-х. Тай ліс став дорогий, і саме будівництво, дерев'яну хату зробити то дуже трудомістка робота»²⁷. В подальші роки такий принцип будівництва стіни зустрічається рідко.

Поряд із зрубною технікою зведення стін житла іноді застосовувалася і каркасно-стовпова, при якій проміжки між стовпами заповнювали тими ж дерев'яними брусами, які закладалися горизонтально в пази. Часто обидві техніки поєднувалися при спорудженні стін одного житла²⁸. Найчастіше це траплялося у випадку добудови тристінка сіней чи інших приміщень до зрубу житла: «Як довга стина, то ставні ставляли. Ну де хата кончилася, то поставили ставне»²⁹.

Останні двадцять років набув поширення інший каркасний конструктивний прийом, при якому дерев'яні бруски розташовуються вертикально, а не горизонтально як у зрубові. Такі бруски піддаються спеціальній обробці: в одному по довжині робиться палець, а в іншому – паз. В нижній торцевій частині таких брусків також вибирався паз, а зверху – палець. Відповідно, внизу бруски встановлювалися на підшву з пальцем, яка дубелями прикріплювалася до фундаменту, а зверху – по периметру накладався вінець з вибраним пазом, що заходив на палець в вертикальних брусах: «А там в середині паз, а тут палиць, і тіки зганяєш брус до бруса. Да, там в одним бруси іде палиць вирізаний, а в другому паз... Там (знизу – Г. К.) так само йде паз, а зверху палиць. Спочатку поставили стовпи по углах, потім зверху зробили, підшву і заганняє брус по цьому, по кругу. І пудшву кріпили дубелями»³⁰. Перехід до такого конструктивного прийому пояснюється зручністю та меншими затратами часу на зведення стін та й відсутністю в наш час кваліфікованих майстрів, які б вміли якісно зробити зруб з кутовою врубкою: «Ну вугло канешно довши. Вже зараз практично і немає тих майстрив, шо вміют вугла заризувати. Там же всякі тиї вугла зариж, диблі крутити, а тут жи ж нима диблів. Вже тільки в паз, в паз і пашло»³¹.

Каркасний принцип конструкції без заповнення стіни брусами використовувався лише у випадку спорудження веранди, яка не виконувала функцій житлового приміщення і не вимагала якісної теплої стіни. В такому випадку основу каркасу, зазвичай це бруски 10x10 сантиметрі, з двох боків оббивали дошками чи іншими лісоматеріалами: «Каркас, і звідси ошальована дошками, а там костроплитою оббита в сиредині»³². Інколи веранду та інші допоміжні приміщення споруджували, як і житло, за допомогою зрубної техніки, але для цього використовувався тонший брус: «Ну, ше якось оставались в мене тиї, в хати пиригородкі диривяни, то я ше добудував собі з восьморкі бруса собі веранду»³³.

З 1970-х років на теренах Волинського Полісся набули поширення будинки, побудовані за типовими проектами, так звані «фінські доміки». Вони були двох видів: «фінський щитовий» і «фінський каркасний». До комплекту першого входили всі необхідні конструктивні деталі окрім фундаменту та покрівельних матеріалів: «Там і пудшви даються, всьо, всьо. Кромі каміня, цементу і шифиру»³⁴. Основною структурною одиницею, з яких зводилися стіни такого житла були щити. Вони були завтовшки десять сантиметрів, з обох боків оббиті дошками. Ті, що призначалися для зовнішньої стіни в середині заповнювалися кількома шарами технічної повсті, внутрішні для простінків були з порожнинами: «...пиригородкі ни утіплюни, а так – з досок, а вже наружни – плотні»³⁵. Розміри таких щитів були фіксовані. Також вони мали спеціальні пристосування по краях, за допомогою яких їх прикріплювали до підвалин та між собою: «Вони

там зробляни тії сами щити так, що на углах вони кріпляться»³⁶. Однак деякі конструктивні деталі були не досить якісними, тому їх замінювали на вироблені власноруч: ««Ну вже робиш свої, бо там давали таке рейки на пудошви, там 8x10, 6x10, то ми дубови поклали»³⁷.

Широке використання цегли в житловому будівництві Волинського Полісся розпочалося в 1970-х роках³⁸. Для внутрішньої частини стіни та простінків, зазвичай, використовували червону глиняну цеглу, для зовнішньої – білу силікатну: «...Цегла була та й всьо – в середині червоний, а з наружі силікатний»³⁹. Внутрішня частина стіни зводилася в повну цеглину, зовнішня – в півцеглини. Між ними залишали прогалину завширшки приблизно 5 сантиметрів (повітряний шлюз), що вберігав стіну від промерзання в зимовий період, який інколи заповнювали шлаком: «Дехто робить стенку в кірпіч, потом просвет, а потом в пувкірпіча»⁴⁰. Багато дерев'яних будинків в наш час обкладаються цеглою в півцеглини: «З бруса, а обложена в півкірпіча кругом»⁴¹.

В другій половині 1970-х – 1980-х роках у зв'язку з дефіцитом готових будівельних матеріалів для зведення стін набув поширення шлак кам'яного вугілля. Його перемішували з цементом і вапном і цією сумішшю заливали монолітні стіни. В додаток до всього він був доволі дешевим і в достатній кількості: «Ой, то ше десь 80-ті роки, 75-ті, радянський час. Бо тоді стройматеріалу як такого не було, а шлак був дишевий. Вапно, шлак, цименту трохи і все»⁴².

Піноблоки, що набули поширення, як основний будівельний матеріал для зведення стін, з 1980-х років мали високі технологічні та теплоізоляційні властивості: «Бо вони теплі, вони тепло зберігають набагато лучши ніж ракушняк даже, хотя ракушняк може чистіший, якщо взяти по хімії, але цей набагато типліший. 30 градусів морозу ми тільки зранку і вечером пропалимо»⁴³. До того ж це був відносно дешевий будівельний матеріал. Стіни з піноблоків найчастіше обкладалися цеглою чи піддавалися іншим видам зовнішньої обробки. В наш час більшість будинків зводиться саме з піноблоків. Це також пояснюється швидкістю та зручністю зведення стін з цього будівельного матеріалу: «Пізніше. Тепер стройка з блоків...прийшли за день зложили...»⁴⁴. Рідше основним будівельним матеріалом виступає ракушняк чи дерево.

Останній вінець зрубу, що вкладався по рівневі називався «правилом». Зазвичай, кінці його брусів випускалися за межі зрубу на 30–40 сантиметрів: «Рівняється коробка, кладуться правила, рівняється сама коробка по уровню»⁴⁵. Зверху на останній вінець зрубу(правила) вкладали поперечні балки. Основна конструктивна функція балок – підтримувати стелю («повалуш»). Проміжки між балками закладали основним будівельним матеріалом, з якого була зведена стіна. Після цього зведення стін в конструктивному відношенні вважалося завершеним.

Зазначимо, що в уявленні селян про стінові будівельні матеріали існує певна градація за якістю, де традиційна деревина займає першість, не дивлячись на широку різноманітність більш сучасних матеріалів: «На першому місці яка хата стоїть, ти знаїш? Дириві'яна. На другому місці – з чирвоного кірпічу. На третьому – з блоків, а на четвертому – з силікатного кірпічу. То екологічно дириві'яна хата сама чиста. Дериво є дерево»⁴⁶. Також варто відмітити, що існує народна назва конструкції житла на етапі завершення будівництва стін не залежно від виду будматеріалу: «Зруб – це стени і криша, то називається зруб, а коробка – то биз криші»⁴⁷.

Таким чином, для зведення житла Волинського Полісся другої половини ХХ – початку ХХІ століття характерним є активне використання традиційних місцевих будівельних матеріалів та конструктивно-технічних прийомів. Проте, процес житлового будівництва поступово зазнавав змін, пов'язаних з розвитком технологій та поширенням нових будівельних матеріалів (влаштування якісного фундаменту з гідроізоляцією, кращі покрівельні матеріали, міцніші та тепліші стіни тощо).

- ¹ Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся. – Львів, 2001. – С. 51.
- ² Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1444. – Арк. 44. Записано автором від Куяви М. в с. Мельники Шацького р-ну Волинської обл.
- ³ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1444. – Арк. 43. Записано автором від Косміна Д. в с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁴ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 97. Записано автором від Терещука А. в с. Здомишель Ратнівського р-ну Волинської обл.
- ⁵ Там само. – Од. зб. 1444. – Арк. 13. Записано автором від Косміна Д. в с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁶ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 91. Записано автором від Козел Л. в с. Здомишель Ратнівського р-ну Волинської обл.
- ⁷ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1444. – Арк. 75. Записано автором від Нестерука М. в с. Піща Шацького р-ну Волинської обл.
- ⁸ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 35. Записано автором від Сащука С. в с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁹ Там само. – Арк. 54. Записано автором від Веремейчик Є. в с. Пнівне Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ¹⁰ Там само. – Од. зб. 1444. – Арк. 5. Записано автором від Косміна М. в с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ¹¹ Радович Р. Традиційне житлобудівництво Західного Полісся (особливості та динаміка розвитку) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2012. – Вип. 47. – С. 66.
- ¹² Данилюк А. Г. Особливості розвитку традиційного житла Волинського Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1977. – № 1. – С. 52.
- ¹³ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1443. – Арк. 94. Записано автором від Козел Л. в с. Здомишель Ратнівського р-ну Волинської обл.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само. – Од. зб. 1444. – Арк. 105. Записано автором від Федорука І. в с. Бірки Любешівського р-н. Волинської обл.
- ¹⁶ Радович Р. Вказ. праця. – С. 69.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1444. – Арк. 90. Записано автором від Челядина А. в с. Положево Шацького р-ну Волинської обл.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 77. Записано автором від Мороза М. в с. Затиштя Шацького р-ну Волинської обл.
- ²⁰ Радович Р. Вказ. праця. – С. 72.
- ²¹ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14, оп. 3, од. зб. 1443. – Арк. 91. Записано автором від Козел Л. в с. Здомишель Ратнівського р-ну Волинської обл.
- ²² АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1444. – Арк. 90. Записано автором від Челядина А. в с. Положево Шацького р-ну Волинської обл.
- ²³ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 91. Записано автором від Козел Л. в с. Здомишель Ратнівського р-ну Волинської обл.
- ²⁴ Там само. – Арк. 92. Записано автором від Козел Л. в с. Здомишель Ратнівського р-ну Волинської обл.
- ²⁵ Там само. – Од. зб. 1444. – Арк. 156. Записано автором від Ткачука М. в с. Дубечно Старовижівського р-ну Волинської обл.
- ²⁶ Там само. – Арк. 104. Записано автором від Турика В. В. в с. Бірки Любешівського р-н. Волинської обл.
- ²⁷ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 35. Записано автором від Сащука С. в с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ²⁸ Гурков В. С., Р. Ю. Гошко Поселения // Полесье. Матеріальна культура / [под ред. В. К. Бондарчика, Р. Ф. Кирчива]. – К., 1988. – С. 300.
- ²⁹ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1443. – Арк. 61. Записано автором від Привиденець О. в с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

- ³⁰ Там само. – Арк. 73. Записано автором від Гречковського П. в с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само. – од. зб. 1444. – Арк. 68. Записано автором від Земського В. в с. Піща Шацького р-ну Волинської обл.
- ³³ Там само. – Арк. 156. Записано автором від Ткачука М. в с. Дубечно Старовижівського р-ну Волинської обл.
- ³⁴ Там само. – Арк. 116. Записано автором від Рабіїка В. в с. Погулянка Любешівського р-ну Волинської обл.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 69. Записано автором від Гаталюка П. в с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Борисенко В. Культура повсякдення села Хижинці (1950–1960-і рр.). – К., 2014. – С. 37.
- ³⁹ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14. – Оп. 3. – Од. зб. 1444. – Арк. 147. Записано автором від Чміля П. в с. Седлища Любешівського р-н. Волинської обл.
- ⁴⁰ Там само. – Арк. 146. Записано автором від Солов'янчика І. в с. Старі Червища Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁴¹ Там само. – Арк. 4. Записано автором від Косміна М. в с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁴² Там само. – Арк. 96. Записано автором від Велимчука В. в с. Куснища Любомильського р-ну Волинської обл.
- ⁴³ Там само. – Арк. 132. Записано автором від Ремінського Ю. в с. Карасин Маневицького р-ну Волинської обл.
- ⁴⁴ Там само. – Од. зб. 1443. – Арк. 29. Записано автором від Ковальчука В. в с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁴⁵ Там само. – Од. зб. 1444. – Арк. 142. Записано автором від Багнюка І. в с. Старі Червища Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 37. Записано автором від Постернака В. в с. Мельники Шацького р-ну Волинської обл.
- ⁴⁷ Там само. – Арк. 132. Записано автором від Ремінського Ю. в с. Карасин Маневицького р-ну Волинської обл.

В статье рассмотрены основные строительные материалы и конструктивные особенности, которые использовались для возведения стен во второй половине XX – начале XXI века. Раскрыта генетическая связь строительства жилья с традиционным периодом, прослежено его дальнейшее развитие. На основе значительного количества полевых материалов исследован ряд важных вопросов, касающихся строительства стен народного жилья.

Ключевые слова: Волынское Полесье, народное строительство, сруб, древесина, каркас, кирпич, пеноблоки, строительные материалы.

The article describes the basic building materials and design features, which were used for wall construction in the second half of XX – beginning of XXI century. Genetic link of the construction of housing with the traditional period is studied; its further development is traced. On the basis of significant amount of field data a number of important issues related to the construction folk housing walls are studied.

Keywords: Volhynian Polissia, folk construction, wall, wood, frame, brick, concrete blocks, building materials.